

Om de ziel van de jongere (XII)

Wat de wijsheid ons vertelt over de mens

De Wijsheid vertelt in Spreuken 8 over de schepping. Zij kan dat doen omdat zij er bij was toen God alle dingen schiep en omdat zij zelf bij de schepping betrokken was. Ze somt op hoe God dagelijks bezig was te scheppen, hoe zij zich daarin verheugde en hoe God zelf zich verheugde toen Hij het heelal tot stand had gebracht. Met nadruk sluit ze haar relaas af met te zeggen dat God zich op het eind van de schepping intens verheugde in de mens.

Het verslag dat de Wijsheid doet, herinnert sterk aan het scheppingsverhaal in Genesis 1 en 2. De zinsnede dat God zich verheugde in de mens verklaart waarom God hem het paradijs gaf als woongebied en waarom Hij, toen Hij zag dat het 'niet goed was' voor de mens om alleen te zijn, tot grote vreugde van Adam met veel kunde de vrouw schiep. Dat God zijn vreugde in de mens vond, verklaart ook waarom God elke avond het paradijs bezocht om met de mens te spreken.

De vreugde van God – wie is de mens?

De achtergrond van de schepping, de achtergrond van het bestaan van de mens wordt dus volgens Spreuken 8, dat aansluit bij Genesis 1, gevormd door de vreugde van God!

Deze oerbijbelse notie staat ver van ons, mensen van de 21^e eeuw, af! Wie komt op de gedachte dat in de schepping iets tot uitdrukking komt van de vreugde die God ervoer bij het totstandbrengen ervan? Is dat geen poëtische manier van denken, waarin men uiting geeft aan een weliswaar mooie, maar irreële gedachte? Kan men deze notie uit Spreuken 8 serieus nemen?

Het zijn belangrijke vragen, die direct de zelfperceptie van de mens raken. Ze hebben alles te maken met het vraagstuk van de antropologie: wie is de mens, in welk licht moet hij zijn bestaan zien en verstaan? Wat is het meest eigene van hem en wat is de zin van zijn bestaan?

Wie deze vragen stelt (en elk mens stelt ze) gaat doorgaans te rade bij biologen (Darwin) en antropologen (Levy Straus), bij psychologen (Freud en Lacan) en filosofen (als Nietzsche, Heidegger en Foucault). Maar voor zover deze geleerden eerlijk zijn (en sommigen zijn dat) erkennen ook zij dat de mens voor hen een raadsel is. Zij tasten wat de kern van het mens-zijn betreft in het duister. Hoe komt dit?

Vervreemd van de wijsheidstraditie

Het antwoord op deze intrigerende en buitengewoon belangrijke vraag moet wel luiden dat wij vervreemd zijn geraakt van de weg die leidt tot het kennen van de mens. Anders gezegd: wij zijn vervreemd van de wijsheidstraditie die ons daar de toegang toe geeft, waardoor we op een doodlopend spoor terecht zijn gekomen.

Wij missen de inwijding die de wijsheid ons wil geven.

Wat deze inwijding behelst, is wellicht het best duidelijk te maken aan de hand van een passage die ik vond bij de Alexandrijnse Joodse geleerde Philo, die volop in de wijsheidstraditie stond. In zijn boek over de schepping¹ prijst Philo Mozes, die ons inlicht over de schepping. Hij roemt zijn beschrijving ervan en geeft aan dat hij in zijn boek enige punten uit de beschrijving van Genesis 1 en 2 kort wil toelichten. Philo is heel bescheiden en stelt: De eerste hoofdstukken van Genesis vormen de acte van de schepping, het verslag dat Mozes ervan geeft. Dit verslag is zo rijk en zo mooi, de stralen ervan zijn zo helder dat ze de mense-lijke geest in verwarring brengen. Wat Philo wil is het volgende: hij wil de grote rijkdom van Mozes in kleine munt uitbetalen. Daardoor wordt degene die Philo leest ingewijd in de rijkdom van de schepping, hij krijgt een oor om haar sprake te horen, zijn oog wordt geoefend om wat de schepping 'zegt' te zien.

Het is als met een kind. Als een kind om zich heen ziet, zonder taal, zonder duiding, gaat het de werkelijkheid niet echt waarnemen, kan het de dingen niet onderscheiden, kan het geen verbanden zien en kan het de dingen al helemaal niet op waarde schatten. Taal vormt de geest. En geest kan niet zonder duiding, zonder taal. Het is als met kunst. Als iemand uitleg geeft bij een schilderij 'ziet' men opeens wat het schilderij (cq de schilder) tot uitdrukking brengt, wil 'zeggen'. Duiding is voor 'kennis' allesbepalend. Een kind gaat door duiding zien, het 'kent' daardoor, het krijgt vat op de dingen. Taal is daarvoor de intermediair. Dat geldt niet voor alle taal. Als een kind een taal hoort zonder duiding, maar slechts louter klanken, gaat het de taal niet begrijpen. Er moet 'betrokken' en in liefde worden gesproken. Wanneer een kind een computer of een papagaai dingen hoort zeggen, haken de woorden niet aan. Er blijft een discrepantie bestaan tussen de geest van het kind, de werkelijkheid om het kind heen en de 'taal' die 'gesproken' wordt.

De geest van een kind wordt gewekt als het liefde ondervindt en de moeder op een liefdevolle en betrokken manier, overeenkomstig de waarheid, de dingen duidt. Dan gaat de werkelijkheid voor een kind (enigszins) open, zij gaat voor hem leven. Het wordt erin ingewijd.

Zo wijdt de Wijsheid in in de schepping. De liefdevolle betrokken taal, die de dingen juist duidt, is de taal van de Wijsheid. Tussen de werkelijkheid om de mens heen en de mens zelf is de taal de intermediair. Wie in de school van de Wijsheid wordt opgeleid ondervindt dat zijn geest wordt geboren evenals de kennis van de dingen. Daarom zegt de Wijsheid: ik zal spreken van de alledaagse dingen en van de dingen die daarboven uitgaan, die de hemel betreffen.² Ik wijd u erin in. Wees daarop bedacht. Zij raadt de jongere daarom aan: 'Ga zitten bij de ingang van mijn huis en houdt als iemand die verliefd is mijn poorten in de gaten en let op mijn uitgangen. Als u mij ziet gaan, volg mij en u zult leven.'³

Wie dit niet doet, komt op een dwaalweg en verdwaalt in de werkelijkheid.

Een dwaalweg

Dit laatste is in de Westerse wereld gebeurd. Men heeft zich losgemaakt van de taal van de Wijsheid, die de schepping duidt.

Valt er iets over te zeggen wanneer dit is gebeurd? Paul Hazard heeft daar een poging toe gedaan in zijn prachtige boek *La crise de la conscience européenne*. Hij wijst daarin op de veranderende mentaliteit in de 16e en 17e eeuw. Dat was de eeuw waarin de moderne wetenschappen geboren werden en men op een rationalistische manier tegen de werkelijkheid ging aankijken. De geest van de westerling veranderde. Deze ontwikkeling zette in op het eind van de Middeleeuwen, in het humanisme en in de scholastiek.

De betekenis van Maarten Luther

Maarten Luther heeft deze ontwikkeling een tijdlang een halt toegeroepen. In de protestantse wereld bleef de traditie van de wijsheid die uit de Schrift opgediept werd nog het langst bestaan. Weinigen hadden een zo rijk zintuig voor de werkelijkheid als Maarten Luther. Dat maakte dat weinigen zoveel oog hadden voor de rijkdom van de schepping als hij. Het is nuttig daar de vinger bij te leggen, juist omdat dit – ook aan protestantse zijde – vaak over het hoofd wordt gezien. Men kent Luther als de man van de kruistheologie, die alleen oog had voor het zondige en verloren dat Christus komt wegnemen. De theologie van Luther is veelomvattender en veel rijker dan dit. Men hoeft er

zijn uitleg op Genesis maar op na te lezen. Prachtig brengt hij naar voren waar ook de Wijsheid in Spreuken 8 op wijst: Gods goedheid en het vreugdevolle in de schepping. Hij doet dat in zijn beschrijving van de schepping zelf maar vooral als hij het heeft over de eerste mensen, Adam en Eva. Hoe prachtig spreekt hij over de vrouw – over haar begaafdheden, over de zegen van Eva voor Adam, over het seksuele voorafgaand aan de zondeval.⁴ Luther zegt dat het van betekenis is dat Mozes hierover spreekt, ook al beschrijft hij een werkelijkheid die wij zo niet meer kennen – het helpt ons er weer naar te verlangen, het helpt ons om uit te zien naar de verlossing van de zonde, die deze rijkdom zo zwaar heeft aangetast.⁵ God heeft er echter zorg voor gedragen dat sommige goede dingen zijn blijven bestaan: bijvoorbeeld het huwelijk en het moederschap, de zorg van een moeder voor een kind.

Luther had, evenals Philo die in de leer ging in de Schrift, oog voor de rijkdom van de schepping – veel meer dan de rooms-katholieke theologen, die niet in staat waren het huwelijk zo te waarderen als in de Schrift naar voren kwam. Bij Luther voelt men opnieuw de hartslag van het leven. Het is niet overwoekerd door dogmatiek of scholastiek of door humanistische eigenwaan. Hij heeft de zenuw, de nerf van het bestaan als het ware aangeraakt. Hij kende wat Kierkegaard noemde het 'midden van de existentie'. Voor Luther was het leven in zekere zin niet problematisch. Hij wist waar hij aan toe was. God heeft de wereld goed gemaakt, maar de mens is verstrikt geraakt in zijn eigen spitsvondigheden (Prediker 7: 29). De mens is gevallen, maar God is goed en de grondslag van de schepping is goed. Juist tegen deze achtergrond is de zonde erg. En Luther onderkende dat. Daarom had hij behoefte aan verlossing en vergeving. En die zocht hij in de onuitputtelijke liefde van God, die niet alleen de Schepper is, maar ook degene die zich wilde ontfemen over deze wereld en zijn Zoon zond.

Luthers tijdgenoten

Dit zintuig voor de werkelijkheid, dit realiteitsbewustzijn dat hij als leerling van de Schrift had opgedaan, waardoor hij dicht bij de schepping stond, onderscheidde Luther van veel van zijn tijdgenoten. Hij onderscheidde zich van de Middeleeuwse scholastici, die de werkelijkheid overwoekerden met hun denkconsequenties. Hij onderscheidde zich ook van de humanistische geleerden, die de mens weliswaar bewonderden, maar juist daarom het risico liepen buitengewoon pessimistisch te worden – op het moment dat ze erachter kwamen dat hun eigen leven en dat van de mensen om hen heen niet aan hun ideaal beantwoordde. In de

tijd van Luther vonden de eerste aanzetten die leidden tot de moderne natuurwetenschap plaats. Luther had – voor zover hij die kende – er weinig affiniteit mee, waarschijnlijk omdat hij aanvoelde dat men er gemakkelijk toe kon komen om de werkelijkheid alleen vanuit wetenschappelijk oogpunt te ‘verklaren’ en te benaderen, terwijl men aan het wonder van de schepping geen recht deed.

De ‘neo-thomisten’

Maar er valt meer te noemen. Het is wellicht niet teveel gezegd als men beweert dat het juist zijn felste tegenstanders waren die de breuk met de traditie van de Wijsheid, waarbinnen men een zintuig had voor de schepping en de plaats van de mens daarin, vooral voltrokken, te weten die theologen die Luther probeerden te bestrijden met ‘het zwaard’ van Thomas van Aquino⁶, de zogenaamde neo-thomisten.⁷ Zij verweten Luther een zwaar negativisme. De mens zou tot niets goeds meer in staat zijn. Zijn ratio zou bedorven zijn. De overheid die het leven reguleert, zou door God tot aanzijn zijn geroepen, alleen maar om de zonde te beteugelen. Wat zij niet zagen (of wilden zien) was dat Luther wel degelijk onderscheid maakte tussen Gods voorzienige genade waardoor Hij de wereld in stand houdt en zijn specifieke genade van de vergeving van de zonde door het kruis van Christus. Dit onderscheid, dat Luther uitwerkte in de zogenaamde tweerijkenleer, vormde juist een van de kernen van Luthers ‘leer’. De overheid hoort bij het eerste rijk. God geeft in dit rijk *Wundermänner*, mensen die het regeren in het bloed hebben.⁸ Luther noemt ondermeer keizer Augustus en Alexander de Grote, maar ook zijn keurvorst. Zij doen dat vanuit een ‘natuurlijke’ vaardigheid, een ‘natuurlijk verstand’, dat een gave van God is. De neo-thomisten zagen dat over het hoofd en meenden dat Luther tekort deed aan de natuurlijke vermogens van de mens. Uit weerzin tegen hem begonnen zij te beweren dat de mens geleid door zijn natuurlijke verstand, los van Gods genade, in het leven goed uit kon komen. Hij kon weten wat goed en kwaad is en zich daarnaar richten. Zo is ook de overheid tot stand gekomen door een onderlinge afspraak van de mens, om de samenleving op een bepaalde manier in te richten, omdat de mens deze mogelijkheid ‘van nature’ heeft. De orde in de schepping was met het verstand, dat de mens nu eenmaal heeft en dat door de zondeval niet is aangetast, te doorzien. Van een geheimenis in de schepping, van een diepere zijnsgrond, die de mens alleen door de inwijding van de Wijsheid enigszins op het spoor kon komen, was geen sprake meer. Een diepere laag in en om de wer-

kelijkheid verdween. De mens had met de objectief vaststelbare werkelijkheid om zich heen te maken en met zijn verstand dat hem gegeven was. Elke diepte verdween uit de schepping. Daarmee werd de schepping leeg en daarmee verdween het besef van eerbied.

Een van de leerlingen van deze neo-thomisten was de Franse wijsgeer René Descartes. De tragiek van zijn leven is dat hij de werkelijkheid daadwerkelijk als leeg ervoer. Deze ervaring zorgt ervoor dat een mens in zijn ziel vervreemdt van de werkelijkheid. Dat heeft geleid tot zijn beroemde vraag of hij wel kon vertrouwen op de zintuiglijke waarneming. Kon hij sowieso op God vertrouwen? Wie weet ging de werkelijkheid(sbeleving) wel terug op een of andere kwade genius, die hem de dingen voortoverde, terwijl ze er niet waren! Descartes heeft geprobeerd zich te redden uit deze twijfel, door op een rationele wijze te ‘bewijzen’ dat God bestond en goed moest zijn. Pas toen dat voor hem vaststond, kon hij aanvaarden (geloven) dat de hem omringende werkelijkheid was, zoals ze hem toescheen. Maar dit ‘rationele’ geloof, dat op een denkexerctie berust, kon het niet redden. Al snel viel men ten prooi aan scepticisme.

Daarover in een volgend artikel waarin we (gelukkig) zullen zien hoe ook de lijn van Luther zich in Europa heeft doorgezet.

H. Klink, Hoornaar

Noten

- 1 Philo, *De opificio mundi*, I, 6.
- 2 Spreuken 8: 21a (LXX).
- 3 Spreuken 8: 34, 35 (LXX).
- 4 Over de vrouw, zie Luther op Genesis 1: 27 en 2: 22 en 23. Luther spreekt schande van Aristoteles die de vrouw een ‘verminkte man’ noemt en over anderen die haar spreken als ‘een monster’. Hij merkt op: ‘Maar laten zij monsters blijven en kinderen van monsters die zo over Gods scheid spreken, waaraan God zelf zijn vreugde beleefde als aan zijn allerbeste werk’. (Men lette erop dat nota bene Wittgenstein zich met grote verachting over de vrouw uitliet – het misprijzend spreken over haar is niet alleen een Middeleeuws verschijnsel, zoals het wel eens wordt voorgesteld. Zie Ray Monk, *Ludwig Wittgenstein, Portret van een gekwelde geest*, Amsterdam 1991, blz. 44 ev. Zie over de vrouw in de Middeleeuwen het eenzijdige boek van George Duby: *De kathedraalbouwers*. Veel evenwichtiger is het boekje van Régine Pernoud: *La femme aux temps des cathédrales*). Over de waardering van seksualiteit in het paradijs en na de zondeval zie Luther op Genesis 2, vooral op de